

Floya Anthias i Nira Yuval-Davis

Kobiety, naród, państwo ¹

Książka niniejsza stanowi zbiór artykułów dotyczących sposobów, w jakie kobiety oddziałują na procesy narodowe i etniczne oraz ulegają oddziaływaniom z ich strony, a także - jak procesy te odnoszą się do państwa. Twierdzimy, że centralny wymiar ról kobiecych konstytuuje się w odniesieniu do relacji między grupami społecznymi [collectivities] a państwem. Stawiamy też tezę, iż centralny wymiar relacji między grupami społecznymi a państwem konstytuowany jest w odniesieniu do ról kobiet.

Mimo upowszechniania się literatury dotyczącej badań podziałów genderowych w ogóle oraz kobiet i państwa w szczególności, ta akurat, niezwykle ważna kwestia nie budzi szerszej uwagi. Na przykład, feministki socjalistyczne w Wielkiej Brytanii podkreślają, że pozycja kobiety konstruowana jest poprzez wiele wymiarów polityki państwowej. Podatki, opieka społeczna itd. definiują kobiety jako żony, matki i pracowników (Land 1978, Wilson 1977). Tym niemniej pojawia się tendencja do traktowania kobiet jako homogenicznej kategorii, a tam, gdzie rozpoznaje się różnice, mówi się o klasie, seksualności, sytuacji rodzinnej czy umiejscowieniu w cyklu życia (choć nawet i w tym zakresie nie zostało zrobione zbyt wiele). Kwestie etniczności czy narodowości najczęściej zupełnie się pomija.

Pod tym względem trochę się zmieniło wraz z ruchem Black Feminism oraz krytyką nieodłącznego od zachodniej białej teorii i praktyki feministycznej etnocentryzmu i rasizmu (Hooks 1981). I na przykład, niedawna konferencja feministek socjalistycznych (Londyn, wiosna 1984 r.) obejmowała dyskusje nad prawną sytuacją imigrantów i kobietami-migrantkami, które odbyły się w sekcjach dot. kobiet i państwa oraz kobiet i pracy. Feministki socjalistyczne, Michelle Barrett i Mary Mckintosh, opublikowały artykuł "Mea Culpa" w *Feminist Review* (Barrett i Mckintosh 1985) - niedługo potem ukazał się specjalny numer przeglądu poświęcony kobietom czarnym (*Feminist Review* 1986). Należy się z tego cieszyć, ale już inne publikacje (Beechey 1987; Phillips 1987) "doczepiły" problem rasizmu do analizy płci i klasy. Oznacza to częstokroć marginalizację kobiet czarnych i pochodzących z mniejszości etnicznych jako "przypadków specjalnych", ofiar relacji społecznych w rodzaju rasistowskiej ideologii i praktyk z nią związanych – które nie są postrzegane jako dotyczące wszystkich kobiet.

Jedno z podstawowych stanowisk w tej książce zasadza się na uznaniu, że procesy narodowe i etniczne odnoszą się nie tylko do grup podporządkowanych, ale stanowią ważny aspekt procesów społecznych jako takich, a tym samym okazują się istotnym wymiarem w dyskusji o dominujących

1 Wprowadzenie do książki *Women - Nation - State*, Floya Anthias i Nira Yuval Davis (red.). Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan 1989. Dziękujemy Autorkom za uprzejmą zgodę na udostępnienie tekstu polskim czytelnikom. Tłumaczenie i publikacja w Bibliotece Online Think Tanku Feministycznego za zgodą Palgrave Macmillan. © Palgrave Macmillan 1989.

Dane bibliograficzne polskiego tłumaczenia: Floya Anthias i Nira Yuval-Davis. *Kobiety, naród, państwo*. Wprowadzenie. Tłum. Agata Czarnacka. *Biblioteka Online Think Tanku Feministycznego*. 2009 [1989]
URL http://www.ekologiasztuka.pl/pdf/f0076anthias_davis.pdf © Fundacja Tomka Byry Ekologia i Sztuka.

zbiorowościach większościowych.

Zanim przejdziemy jednak do omawiania tych kwestii ze szczególnym odniesieniem do kobiet, musimy poczynić kilka uwag teoretycznych natury ogólnej. Jednym z poważnych problemów konceptualnych jest ryzyko urzeczowienia "narodu" czy grupy "rasowej" bądź "etnicznej" przez traktowanie ich jako całkowicie niezależnych i odrębnych bytów, z pominięciem krzyżowania się tego i innych trybów odróżniania, takich jak klasa czy gender. Spora część dynamiki strategii narodowościowej [national] da się zlokalizować w reprezentacjach interesów klasowych w łonie narodu. Jednak spora część literatury o grupach narodowych i etnicznych osadzonej w perspektywie marksistowskiej nadmiernie rozciągnęła to powiązanie - aż po tendencję do redukcjonowania grup narodowych i etnicznych do reprezentacji takiej czy innej postaci grupowania klasowego. Tego rodzaju "redukcjonizm" jest bliźniaczym aspektem "urzeczowienia" i w równym stopniu należy go unikać. Kolejny problem tkwi w łączeniu "interesów" narodowościowych z "interesami" męskich przedstawicieli narodu. Każda próba utożsamienia ich ze sobą przekłada się na poważne epistemologiczne i empiryczne trudności - nawet wówczas, gdy przyjmujemy dość problematyczne pojęcie "interesu". Pod względem empirycznym, na przykład, jasne jest, że kobiety uczestniczą w formach opresji i wyzysku kobiet z innych grup etnicznych oraz innych klas ekonomicznych. Ważne jest, by nie popaść w redukcjonizm postrzegający procesy narodowościowe albo jako procesy zasadniczo klasowe, albo jako reprezentacje ogólniejszych podziałów i konfliktów płciowych.

Jak się okazuje, konceptualizacja grupowania ze względu na "etniczność" czy "narodowość" oraz takie pojęcia, jak kultura etniczna, etniczność i rasizm generuje sporo trudności. Wedle naszego rozeznania, o ile możemy wyliczyć pewne wyróżniające cechy dyskursów narodowościowych czy etnicznych, to same te dyskursy nie posiadają spójnych, transhistorycznych treści ani przełożeń. Nie da się również przeprowadzić systematycznego rozróżnienia między nimi na poziomie ogólnym. Zasadniczo grupy etniczne określają członkostwo w kategoriach "naturalnego" prawa przysługującego tym, którzy się w nich urodzili - aczkolwiek znane są też inne sposoby przyłączania się do nich. Zazwyczaj opierają się na przeświadczeniu o jednolitym pochodzeniu członków - kulturalnym, historycznym bądź biologicznym. Wspólne historyczne pochodzenie bądź "los" i/lub współdzielony świat znaczeń wydają się przekraczać podziały genderowe czy klasowe. W kulturze grup etnicznych zawsze odnajdziemy też jednak specyfikację relacji płciowych i klasowych. Grupy narodowościowe dodatkowo wysuwają roszczenia do osobnej, właściwej dla nich reprezentacji politycznej i terytorialnej. "Etniczność" i "narodowość" albo wykazują tendencje do oddzielania się od siebie, albo do specyficznego sprasowania w jedną całość [collapsed together]. W większości dostępnej literatury odnajdujemy, na przykład, założenie, iż narodowość w sensie "państwowości" i tożsamość narodowa ze wszystkimi konotacjami etnicznymi i kolektywistycznymi da się traktować jak synonimy. Z drugiej strony jednak, "etniczność" często ujmuje się w literaturze (zarówno dotyczącej państwa i nacjonalizmu, jak i rasy) jako cechę charakterystyczną grup mniejszościowych lub podporządkowanych w ramach państwa narodowego. Theodor Shanin (1986) tłumaczy to w kontekście "brakującego" w języku angielskim czy francuskim terminu. Po rosyjsku mówi się o nacjonalności (hebrajski termin Leumiut). W angielskim i francuskim "narodowość" [nationality] najczęściej stanowi synonim obywatelstwa - definiuje czyjś stosunek prawny do takiego czy innego państwa. W rosyjskim czy hebrajskim wspomniany termin odnosi się nie do stosunku prawnego, ale do członkostwa jednostki w zbiorowości, dziedziczonego od rodziców. Najbliższym odpowiadającym mu terminem w języku angielskim jest "etniczność", ale i my (Anthias i Yuval-Davis 1983), i Shanin podkreślamy, że cecha ta nie odnosi się jedynie do grup mniejszościowych czy podporządkowanych, ale stanowi podstawowy parametr relacji społecznych. Jego relacje względem państwa nie powinny być przyjmowane jako dane, ale należy je problematyzować i ujmować teoretycznie.

Granice państwowości

Jednym z podstawowych wyzwań w tym kontekście jest przeprowadzenie rozgraniczenia między "państwem" a "narodem". Kolejnym problemem będzie wyodrębnienie państwa od ekonomii oraz gamy instytucji społecznych, grup społecznych i szeregu relacji dających się skonceptualizować jako aspekt "społeczeństwa obywatelskiego" (Urry 1981). Obecna w dużej części literatury dotyczącej państwa tendencja do identyfikowania go z "narodem" łączy się z historycznym faktem – na Zachodzie nacjonalizm stanowił naczelną siłę w procesach wykształcania się państwa narodowego. W konsekwencji doszło do utożsamienia granic państwowości z granicami narodu, co uniemożliwiło rozpoznanie, iż procesy państwowe mogą być bardziej ograniczone [delimited] niż procesy narodowe. Często pojawiają się grupy podmiotów wykluczone z uczestnictwa w państwie – mniejszości lub nawet, jak w przypadku RPA, większość – bądź stanowią szczególny obiekt zainteresowania państwa. Miewamy również do czynienia z walkami narodowyzwolenческими prowadzonymi przez narody zamieszkujące więcej niż jedno państwo (Kurdowie, Palestyńczycy itp.). Nie bierze się też pod uwagę, iż, odwrotnie – państwo może rozciągać się daleko poza granice narodu, a formę państwa narodowego może zastąpić struktura ponadnarodowa (jak np. potencjalnie Wspólnota Europejska).

Jeśli chodzi o pojęcie państwa, napotykamy tu problemy podobne do tych, o których mówiliśmy wcześniej – z jednej strony groźba urzeczowienia, traktowania państwa jako bytu w pełni autonomicznego, z drugiej – redukcjonizm (postrzeganie państwa jako reprezentacji interesów konkretnych klas ekonomicznych, jak w niektórych wersjach marksizmu – Jessop 1982). Problem ten odnosi się zarówno do rozgraniczenia między państwem a gospodarką, jak i między państwem a społeczeństwem obywatelskim, i każe nam zastanowić się, kto oraz jakie siły społeczne konstruuja polityczny projekt (lub projekty) państwa oraz w jakim sensie stanowić ono może neutralny wehikuł, narzędzie do wykorzystania przez różne siły społeczne.

Zanim przejdziemy do powiązań między państwem a społeczeństwem obywatelskim oraz ich odniesieniami do konkretnych grup, konieczne jest krótko zaznaczyć pewne ważne postępy, jakie poczyniliśmy w konceptualizacjach jednego i drugiego.

Większość rozwinięć miała na celu poszerzenie koncepcji państwa i odejście od patrzenia nań wyłącznie jak na strukturę zarządzania, z jednej strony, lub twór ze swej istoty represjonujący, egzekwujący przymus, siłę i kontrolę społeczną – z drugiej. Nastąpiło przesunięcie w ujmowaniu państwa – w stronę struktury obejmującej [incorporating] szereg instytucji, których role wydają się ściśle prywatne i/lub zasadniczo "ideologiczne" (jak np. kościół, rodzina, szkoła, media itd.). Korzenie tej tradycji sięgają Gramsciego, ale również analiz w duchu Althussera czy Nikosa Poulantzas (Mouffe 1979, Laclau 1979). Po drugie, pojawiła się tendencja do postrzegania państwa jako miejsca, gdzie wyrażane są globalne interesy kapitału, czy to w sensie akumulacji kapitałowej (w duchu logiki kapitałowej – zob. CSE London Edinburgh Group 1979), czy to przy rozumieniu państwa jako ośrodka koordynacji różnych interesów i działalności frakcji kapitałowych (Poulantzas 1973, 1976). Główna trudność tkwi w możliwości wyszczególnienia mechanizmów czy też działającej intencjonalności i procesów, za pośrednictwem których interesy te się realizuje. Ten konkretny problem napotyka w zasadzie każda forma funkcjonalizmu. Podejście to podobne jest kształtem (a być może i treścią) do ujmowania państwa jako areny, na której różne siły społeczne mogą artykułować swoje interesy – a więc pola bitwy, której zwycięzca z punktu widzenia funkcjonalizmu jest zawsze znany z góry. Wreszcie – co częściowo może wynikać z empirycznych i teoretycznych trudności z wyodrębnieniem [specifying] państwa jako takiego – pojawiła się kolejna tendencja: odrzucanie państwa jako jednolitego bytu i koncentrowanie się na polityce społecznej, prawie, porządkach instytucjonalnych i dyskursach jako elementach heterogenicznych, niesprowadzalnych do "państwa" (Sassoon 1987). Ujęcie to wykazało niezbicie, że skutki tych praktyk ani nie wyływają z jednego, danego i

pierwotnego źródła, ani nie składają się w jednolitą całość.

Po szybkim naszkicowaniu aktualnych odniesień obecnych w pismach dotyczących państwa możemy powrócić do zagadnienia związków między państwem a społeczeństwem obywatelskim oraz, po drugie, do szczególnych relacji między państwem a podziałami genderowymi i kobietami. Zgadza się, że państwo nigdy nie jest jednolite w swoich praktykach, intencjach czy skutkach. Tym niemniej, wydaje nam się, że utrzymanie pojęcia państwa jest użyteczne. Termin ten odnosi się do pewnej szczególnej "maszyny" do sprawowania "rządów" nad daną populacją, zazwyczaj definiowaną terytorialnie i narodowościowo, aczkolwiek określenia, co ją konstytuuje i gdzie przebiegają jej granice, mogą się między sobą różnić w zależności od tego, czym się rządzi i nad czym sprawuje władzę oraz czym się zarządza i co się negocjuje. Możemy więc opisywać państwo jako pewien korpus instytucji, zorganizowanych centralnie wokół pewnej intencji kontroli, dysponujących pewną bazą oraz aparatem egzekwowania do stałej dyspozycji. Przymus i represja mogą być postrzegane więc zarówno jako formy kontroli, jak i swego rodzaju zaplecze. Różne formy państwa zakładają różny stosunek między bliźniaczą parą przymus/represja - parą, która pozostaje nieusuwalną cechą charakterystyczną państwa. Jeśli oprzemy się na tym sformułowaniu, możemy powiedzieć, iż państwo obejmuje różne procesy, w tym również ideologiczne, dzięki temu, że ma do dyspozycji mechanizmy jurydyczne i mechanizmy represji. Edukacja i media to w nowoczesnym państwie liberalno-demokratycznym zasadnicze formy instytucjonalne produkcji ideologicznej, aczkolwiek nie stanowią one części państwa jako takiego.

Spółeczeństwo obywatelskie zawiera w sobie instytucje, zbiorowości, zgrupowania i wyzwania społeczne usytuowane poza formalną rubryką tak określonych parametrów państwa, ale które zarówno na nie wpływają, jak i są przez nie formowane. W tej kategorii mieszczą się rodzina, stratyfikacja społeczna oraz procesy grupowania etnicznego i narodowościowego – by wymienić najbardziej znaczące z nich - podobnie, jak instytucje edukacyjne, związki zawodowe oraz środki komunikacji, takie jak media. Wytwarzają one obok treści podporządkowanych państwu także własne treści ideologiczne. W ten sposób ideologia nie lokuje się wyłącznie ani głównie ani w społeczeństwie obywatelskim, ani w państwie, nie stanowi też monolitu pod względem zawartości treściowej. Pojawia się jednak kwestia stopnia, do jakiego państwo jest w stanie tolerować formy konfliktowe z jego własnym projektem politycznym. Pod tym kątem również da się wymienić różne postaci państwa i uwarunkowania regionalno-historyczne obecne na całym świecie.

A zatem, aby uniknąć zarówno esencjalizmu państwowego, jak i funkcjonalizmu należy rozpatrywać państwo równolegle pod kątem jego intencji i skutków, jakie wytwarza. Zakłada to analizowanie konkretnych projektów politycznych państw wraz z ekonomicznym i społecznym kontekstem, w jakim zostały wyartykułowane, a także sił społecznych, które przyczyniają się do ich budowy lub sprzeciwiają się im.

Kobiety, państwo i procesy narodowościowe/etniczne

Związki kobiet z państwem są złożone. Z jednej strony oddziałuje się na nie jako na członków zbiorowości, instytucji czy ugrupowań oraz jako uczestniczki sił społecznych nadających konkretne projekty polityczne państwu w danych kontekstach społecznych i historycznych. Z drugiej strony, kobiety stanowią pole specjalnego zainteresowania państwa jako kategoria społeczna o szczególnej roli (przede wszystkim reprodukcyjnej). Biorąc pod uwagę przynależność kobiet do rozlicznych innych domen w łonie społeczeństwa obywatelskiego i w ekonomii, należy jednak zauważyć, że ról tych nie da się zrozumieć [wyłącznie] w odniesieniu do państwa, które samo się reprodukuje, a pełna kontrola państwa nad kobietami nie jest możliwa do osiągnięcia

Cały szereg prób (Pateman 1986, Sacerano 1987) konceptualizacji związku kobiet i państwa ogniskował się wokół centralnego wymiaru obywatelstwa oraz na tym, jak obywatelstwo - dalekie od neutralności genderowej - w różny sposób konstruuje mężczyzn i kobiety. Toteż feministyczna i socjalistyczna krytyka i teoretyczne opracowania państwa wyszły poza stadium wskazywania, jak państwo nierówno traktuje kobiety w odniesieniu do mężczyzn. Istnieje obecnie nurt teoretyczny, krytykujący sposoby, w jakie państwo opiekuńcze ustanawia "podmiot państwa" w sposób genderowo zróżnicowany – jako zasadniczo męskipodmiot pod względem zdolności i potrzeb. Tym niemniej różne postaci państwa, a nawet różne państwa w ramach tej samej formy zakładają ustanawianie "obywatelstwa" w różny sposób [positing of a different constituency for 'citizenship']. Pojęcie obywatelstwa skupia się na sposobach, w jakie państwo oddziałuje na jednostki i nie stawia kwestii, w jaki sposób samo państwo kształtuje własny projekt polityczny. Przez to nie może samo odnosić się do hegemonicznych w łonie państwa sił społecznych czy ruchów. Dotyczy to również stosunku państwa do kobiet. "Obywatelstwo" samo przez się nie ujmuje odpowiednio stosunków kontroli ani negocjacji, jakie mają miejsce na różnych arenach życia społecznego.

Przy dyskutowaniu, w jaki sposób kobiety wpływają i ulegają wpływom procesów narodowościowych i etnicznych wewnątrz społeczeństwa obywatelskiego, a także sposobów, w jakie odnoszą się do państwa, ważne jest, by pamiętać, że nie ma jednej i jednolitej kategorii kobiet, którą można by w nieproblematiczny sposób analizować jako pole odniesienia dyskursów i polityki etnicznej, narodowościowej lub państwowej. Kobiety są podzielone ze względu na klasę, pochodzenie etniczne czy pozycję w cyklu życia - w większości społeczeństw na różne grupy kobiet nakierowane są różne strategie. Dotyczy to zarówno zbiorowości etnicznych, jak i państwa, w którego granicach zawsze potencjalnie znajduje się wiele grup etnicznych.

O ile wypowiadaliśmy się przeciwko koncepcji, że związki między kobietami a państwem czy procesami narodowościowo-etnicznymi przyjmują z konieczności pewne konkretne formy, to jednak możemy wskazać pięć głównych (ale nie jedynych) sposobów, w jakie kobiety zdają się uczestniczyć w procesach narodowościowych i etnicznych oraz w jakie wchodzą w relacje z państwem. Oto one:

- a) jako biologiczne reproduktorki zbiorowości etnicznych;
- b) jako reproduktorki granic grup etnicznych/narodowościowych;
- c) partycypując centralnie w ideologicznej reprodukcji zbiorowości i jako przenosicielki kultury;
- d) w charakterze znaczących w perspektywie różnic narodowościowych i etnicznych - jako pole odniesienia i symbol w dyskursach ideologicznych wykorzystywanych do konstruowania, reprodukowania i przekształceń kategorii etnicznych/narodowościowych;
- e) jako uczestniczki walk narodowych, ekonomicznych, politycznych i militarnych.

W różnych kontekstach historycznych role te nie tylko będą konstruowane w różny sposób, ale również będzie ulegał zmianom ich wzajemne pozycjonowanie.

Zanim dokładniej wyjaśnimy wymienione wyżej kategorie, musimy uczynić pewne zastrzeżenie pod adresem sformułowania "reprodukcja". Uznajemy to pojęcie za problematyczne w kilku aspektach. Przede wszystkim, jego wykorzystanie w literaturze wprowadza wiele niekoniecznie spójnych znaczeń - od definiowania biologicznej roli kobiet do wyjaśniania, dlaczego systemy społeczne trwają w czasie (np. Edholm i in. 1976, Hindess i Hirst 1975).

Co jeszcze ważniejsze, termin "reprodukcja" krytykowany był za swoją tautologiczność - przyjmowanie implicite, że reprodukcja ma w ogóle miejsce - oraz statyczność, a więc niezdolność do wyjaśnienia procesów wzrostu, upadku czy transformacji (kobiety funkcjonują zarówno jako

podtrzymywaczki procesów społecznych, jak i ich modyfikatorki). Zachowując mimo wszystko termin "reprodukcja" do opisu niektórych podstawowych ról, jakie odgrywają kobiety, chcieliśmy ułokować niniejszą pracę w odniesieniu do literatury na temat ludzkiej i społecznej reprodukcji. Literatura feministyczna dotycząca "reprodukcji" zajmowała się reprodukcją biologiczną, reprodukcją siły roboczej lub obywatelstwa państwowego, ale zasadniczo pomijała reprodukcję kategorii narodowościowych, etnicznych i rasowych (Zob. np.: Edholm i in. 1976, O'Brien 1981. Wyjątkiem wartym zauważenia pozostaje WING 1985. Zob. też: Yuval-Davis 1980, 1982, Anthias 1983).

W tej chwili postaramy się bardziej szczegółowo opisać szereg polityk i dyskursów, jakie można przypisać do każdej z pięciu wymienionych wyżej kategorii.

a) jako biologiczne reproductorki zbiorowości etnicznych

Różne formy kontroli populacji stanowią najbardziej oczywisty wyraz polityki odnośnie kobiet jako biologicznych reproducterek członków zbiorowości. Strach przed tym, że zostanie się "wymiecionym" przez inne grupy etniczne czy rasowe doprowadził do wykształcenia się jedno- i wielopaństwowych polityk nakierowanych na ograniczanie fizycznej liczby członków grup definiowanych jako "niepożądane". Jedną z form, jakie one przyjmują, jest kontrola imigracyjna. Dalej posunięte środki to fizyczne wydalanie poszczególnych grup lub nawet ich eksterminacja (np. Żydów i Cyganów w nazistowskich Niemczech). Kolejną strategią pozostaje ograniczanie liczby osób urodzonych w łonie danej grupy etnicznej poprzez kontrolę zdolności i aktywności reprodukcyjnej kobiet. Kontrola ta może się przekładać na sterylizację lub masową mobilizację w ramach kampanii kontroli urodzin. Innym aspektem tej tendencji jest aktywne wspieranie "właściwego" wzrostu populacyjnego, tj. w ramach grupy etnicznej dominującej w aparacie państwowym. Nawoływania w ramach kontroli imigracji do "Białej Australii" czy "powrotu" do Izraela w okresach kryzysu narodowego i zmniejszonej imigracji uzupełnia się nawoływaniem do kobiet, aby rodziły więcej dzieci, tak by nie doszło do "narodowego holokaustu". Zachęcanie to bardzo często wykorzystuje dyskursy narodowościowe czy religijne na temat obowiązku kobiety, by produkować więcej dzieci. (Popularne w Izraelu palestyńskie powiedzenie podkreśla np., że "Izrael może nas pokonać na granicach, ale nie w sypialni"). Tym niemniej w wielu przypadkach państwo, zamiast polegać wyłącznie na mobilizacji ideologicznej, ustanawia system zasiłków na dzieci czy wynagradzania macierzyństwa, oraz innego rodzaju korzyści mające nakłaniać do spełniania tego celu. (Beveridge Report wymieniał np. lęk o przyszłość "rasy brytyjskiej" jako główną przyczynę ustanowienia systemu wspierania rodzicielstwa w Wielkiej Brytanii.)

b) jako reproductorki granic grup etnicznych/narodowościowych;

Kobiety kontroluje się nie tylko przez zachęcanie czy zniechęcanie do posiadania dzieci - przyszłych członków różnych grup etnicznych w łonie państwa. Kontrolowane są również pod względem "właściwych" sposobów ich posiadania - tj. sposobów, w jakie reprodukuje się granice tożsamości symbolicznej grupy, do której one lub ich mężowie należą. W niektórych przypadkach (jak do niedawna w Południowej Afryce) kobietom nie wolno było utrzymywać stosunków seksualnych z mężczyznami-członkami innych grup. Dotyczy to w szczególności kobiet z grupy dominującej. Legalne małżeństwo to podstawowy warunek uznania dziecka za członka grupy. Bardzo często tradycje religijne i społeczne dyktują, kto może zawrzeć małżeństwo z kim. W ten sposób charakter i granice grupy można podtrzymywać przy przechodzeniu z jednego pokolenia do drugiego. W Izraelu żydowskość dziecka uznaje się przez odniesienie do matki. Ale jeśli kobieta wyszła już za mąż (a nawet zdążyła się rozwieść, jednak w tylko w świetle prawa cywilnego, a nie religijnego) za innego mężczyznę, to dziecko pozostanie wyrzutkiem i nie będzie mogło poślubić Żyda. Z kolei w Egipcie dziecko urodzone ze związku muzułmanki z koptyjskim chrześcijaninem nie otrzyma żadnego statusu prawnego.

- c) partycypując centralnie w ideologicznej reprodukcji zbiorowości i jako przenosicielki kultury;

Rola kobiet jako reproduktorek ideologicznych bardzo często odnosi się do postrzegania kobiet jako "nośników kultury" danej grupy etnicznej. To przede wszystkim kobiety socjalizują małe dzieci. W przypadku mniejszości etnicznych kobiety zazwyczaj pozostają gorzej zasymilowane pod względem społecznym i językowym ze społeczeństwem w ramach którego funkcjonuje grupa etniczna. Wymaga się od nich transmitowania całego bogatego dziedzictwa symboli etnicznych i sposobów życia do kolejnych członków grupy etnicznej, zwłaszcza młodszych.

- d) w charakterze znaczących w perspektywie różnic narodowościowych i etnicznych

Kobiety nie tylko uczą i przekazują kulturowe i ideologiczne tradycje grup etnicznych i narodowościowych. Bardzo często same stanowią ich symboliczne upostaciowienie. Naród jako ukochana kobieta w potrzebie bądź matka, która w bitwie utraciła synów, to częste motywy dyskursów nacjonalistycznych podczas walk narodowyzwoleńczych lub innych postaci konfliktów narodowych, kiedy mężczyźni nawołuje się do walki "dla dobra naszych kobiet i dzieci" lub "aby bronić ich honoru". Bardzo często rozróżnienie między jedną a drugą grupą etniczną konstytuuje się po prostu, odnosząc się do seksualnego zachowania kobiet. Na przykład, "prawdziwa" sikhijka czy cypryjska dziewczyna powinna zachowywać się we właściwy seksualnie sposób. Jeśli tego nie czyni, ani ona, ani jej dzieci mogą nie zostać uznane za część wspólnoty (Anthias i Yuval-Davis 1983).

- e) jako uczestniczki walk narodowych, ekonomicznych, politycznych i militarnych

I wreszcie, jako kategoria najmniej domagająca się wyjaśnień, pojawia się rola odgrywana przez kobiety w walkach narodowych i etnicznych. Rola kobiet w walkach narodowyzwoleńczych, w partyzantce lub w wojsku zmieniała się, choć zasadniczo postrzega się je w relacji wspierania i opieki nad mężczyznami - również wówczas, kiedy biorą na siebie największe ryzyko (Yuval-Davis 1985). Sposób, w jaki walki narodowyzwoleńcze artykułują kwestie podziału genderowego i emancypacji kobiet, również należy przeanalizować.

Podsumowanie

Wyjaśnienie niektórych centralnych ról odgrywanych przez kobiety w odniesieniu do procesów narodowościowych i etnicznych musi zawierać trzy ważne elementy. Pierwszy z nich odnosi się do powiązania procesów narodowościowych/etnicznych i państwa. Zauważyliśmy wcześniej, że relacja między zbiorowościami a państwem jest złożona i różni się w zależności od historycznego i społecznego kontekstu. Przepisy i normy zwyczajowe i religijne, konstruujące kobiety przede wszystkim jako reproduktorki biologiczne, mogą być wpisane i wzmocnione w legislację państwową, aczkolwiek z rzadka wyłącznie w ten sposób. Mimo wszystko mogą pojawiać się sprzeczności między przepisami państwowymi a religijnymi. W ten sposób sfera "społeczeństwa obywatelskiego" i sfera "państwa" idą ramię w ramię w konstruowaniu kobiet pod pewnymi względami, aczkolwiek pod innymi mogą pozostawać w konflikcie. Ponadto polityczne projekty państwa bardzo często stanowią wyraz napięć i konfliktów w ramach społeczeństwa obywatelskiego i promowane są przez klasy społeczne lub inne siły społeczne (Molyneux 1985, Kandiyoti 1985). Państwo też częstokroć identyfikuje i określa te ugrupowania i procesy społeczne, które może kształtować legislacyjnie, ale które jednocześnie określa jako prywatne, a więc zasadniczo stanowiące przedmiot wolnego wyboru jednostki. Jest to przypadek relacji jednostki do rodziny. Patrząc na rolę kobiet jako wyznaczników

granic wspólnoty i różnic ją charakteryzujących, a także jak na uczestniczki walk narodowych, politycznych czy ekonomicznych, częstokroć dochodzimy do sprzeczności: kobiety konstytuowane są poprzez państwo, ale również często aktywnie angażują się w sprzeciw wobec procesów państwowych.

Po drugie, centralna rola kobiet nie powinna doprowadzić nas do mylnego wniosku, że kobiety ujmują się wyłącznie jako kobiety (tzn. w odróżnieniu od mężczyzn) lub że wszystkie kobiety, bez względu na klasę, wiek, sytuację rodzinną traktowane są tak samo. Często może pojawiać się napięcie między, z jednej strony, traktowaniem kobiet jako "odmiennych" (np. pod względem zdolności czy możliwości), a traktowaniem ich "na równi" z innymi (np. w przypadku pracowników). Również "równe" traktowanie przez państwo w rozmaitych wymiarach nie musi wcale prowadzić do demontażu płciowego podziału pracy w społeczeństwie. Ujęcia, co stanowi specyficzne kobiece potrzeby czy obowiązki, często stawiane są w bardzo tradycyjny sposób - dotyczy to nawet społeczeństw rewolucyjnych. W oczywisty sposób wymaga to szerszego przedyskutowania relacji genderowych. Nie miejsce to na przegląd niektórych głównych stanowisk zajmowanych w tym temacie, jednak gdzie indziej (Anthias i Yuval-Davis 1983) staramy się wykazać, że podziały genderowe są nieredukowalne do klasy czy innych podziałów. Z pewnością na cele obecnej argumentacji warto zauważyć, że państwo nie ma wyłączności na konstruowanie podziałów genderowych - nie można ich też postrzegać wyłącznie w kontekście mechanizmów państwowych charakterystycznych dla danego momentu historycznego, gdyż odnoszą się one do całości "zróżnicowania" płciowego.

Ponadto wydaje nam się szczególnie ważne, by podkreślić, iż role odgrywane przez kobiety są im nie tylko narzucane. Kobiety aktywnie uczestniczą w procesach reprodukcji i modyfikowania własnych ról, podobnie jak w kontrolowaniu innych kobiet.

Tę część wprowadzenia chcielibyśmy zakończyć australijskim wierszem, który wskazuje dobitnie na centralną rolę kobiet w okresie narodowego kryzysu:

Dziewczyny brytyjskiej rasy,
Słynne ze swojej piękności,
Bądźcie łaskawe rodzic
to jest wasz obowiązek.
Kiedy Anzac wydało wojnę,
córki na zew swego narodu
muszą odpowiedzieć
By uzupełnić szeregi.

(Ye girls of British race
Famous for your beauty
Breed fast in your grace
For this is your duty.
As Anzac gave in war,
So daughters at your call
Will quick respond the more
To replace those that fell.1)

O artykułach w tej książce

Artykuły napisane do tej książki w różny sposób badają relację między kobietami, tym, co narodowe, a państwem z poszanowaniem specyfiki konkretnych społeczeństw w danych momentach historycznych. W ten sposób koncentrują się, bądź podkreślają zazwyczaj jeden lub dwa wymiary z tych, które omówiliśmy w niniejszym wprowadzeniu – wymiary, które w danym historycznym kontekście wydawały się najistotniejsze z punktu widzenia opisywanych państw i społeczeństw.

Francesca Klug w brytyjskim studium przypadku skupiła się na sposobie, w jaki kobiety zostały dotknięte w toku przemian natury i granic brytyjskiej narodowej zbiorowości. "Mit jednego narodu brytyjskiego" definiował kobiety jako członków narodu zasadniczo w relacjach i przez relacje z mężczyznami, w zależności od nich, zwłaszcza przez wzgląd na ich zdolność do bycia żonami i matkami. Autonomicznego prawa kobiet do przynależności do "narodu" odmawiano im w szczególności w ramach przepisów o imigracji i narodowości oraz w ramach polityki państwa dobrobytu. Klug barwnie przedstawia sposoby, w jakie rasizm i seksizm przenikały się w konstruowaniu mitu o brytyjskiej tożsamości kolektywnej oraz pokazuje, że "Brytania dla białych Brytyjczyków" była w dużej mierze rezultatem przemyślanej polityki państwa.

Badając historię polityki imigracyjnej i populacyjnej w Australii, Marie de Lepervanche skupiła się na genderowych aspektach pojęcia obywatelstwa australijskiego - jak odmiennie od mężczyzn konstruowane są kobiety w ramach australijskich programów polityki państwowej - przede wszystkim jako rodzicielki narodu i opiekunki granic wspólnoty. De Lepervanche posuwa się jednak dalej i pokazuje, że kobiety to nie jest jednolita kategoria, a australijskie kobiety o odmiennej pozycji etnicznej, rasowej i klasowej konstruowane są w różny sposób.

Deborah Gaitskill i Elaine Unterhalter przedstawiły artykuł o Afryce Południowej, w którym porównują pojęcie macierzyństwa skonstruowane i używane w dyskursie afrykanerskiego nacjonalizmu i przez Afrykański Kongres Narodowy. W obu przypadkach ideologie kobiety jako matki odgrywały centralną rolę w procesach narodowej mobilizacji. Tym niemniej - co podkreśla artykuł - pojęcie macierzyństwa pozostaje płynne i poddaje się manipulacji. Jego konstrukcje historyczne w tych dwóch przypadkach pozostają w znacznym stopniu uzależnione od odmiennych kontekstów państwowo-klasowych - podobnie jak odmiennie konstrukcje rasy i narodu w tych dwóch ruchach politycznych.

Artykuł Christine Obbo o Ugandzie ilustruje sposoby, w jaki sposób dyskursy dotyczące bycia "porządną kobietą" i "potencjalną reproduktorką" przenikają wizerunki dobrego i lojalnego członka ugandyjskiej zbiorowości. Jednocześnie pokazuje, jak dyskursy o podstawowej roli kobiety jako "matki" używane są jako broń w walce przeciwko równemu z mężczyznami uczestnictwu kobiet w rynku pracy i obywatelstwie.

Nira Yuval-Davis zajęła się sposobami, w jakie izraelskie kobiety konstruowane są jako reproduktorki narodu zarówno w wymiarze ideologicznym, stanowiąc wyznacznik kategorii "kto jest Żydem", jak i biologicznie, jako dostawczynie siły ludzkiej "właściwego rodzaju". W szczególności skupia się na debatach wokół polityki imigracyjnej Izraela i na tamtejszych odniesieniach do specyficznych dróg konstruowania żydowskiej zbiorowości w toku ustanawiania państwa Izrael przez ruch syjonistyczny.

Haleh Afshar pokazuje przede wszystkim, jak przy użyciu fundamentalizmu w Iranie kobiety zostały przekierowane do gospodarstw domowych, a także - jak rodzina i macierzyństwo definiowane są w terminach jądra "narodowości". Poprzez badanie funkcjonujących obecnie sił politycznych, religijnych i ekonomicznych wyjaśnia się związek między kontrolą kobiet a wykształceniem się irańskiego nacjonalizmu.

Tekst Deniz Kandiyoti o Turcji stanowi historyczne i analityczne przedstawienie reform przeprowadzonych podczas kształtowania świeckiego państwa tureckiego po 1923 r. Koncentruje się ona na sposobach wykorzystania kwestii kobiecej emancypacji w konstruowaniu nowego narodu. W głównym punkcie argumentacji stwierdza, że "kwestia kobieca" w Turcji była jednym z ideologicznych środków artykułowania i poddawania debacie tureckiej tożsamości narodowej.

W artykule na temat doświadczenia Greków cypryjskich na Cyprze Floya Anthias rozpatruje tryby wykorzystywania kobiet w dyskursie narodowościowym i etnicznym oraz w praktykach tej dziś już niewielkiej i podzielonej etnicznie i terytorialnie społeczności. Szczególną uwagę zwraca na sposoby, w jakie seksualność kobiet oraz ich rola jako matek łączy się z etniczną ekskluzywnością i podtrzymywaniem granic ethnosu. Analizuje wykorzystywanie przez współczesne grecko-cypryjskie państwo na Cyprze dyskursy i praktyki związane z kobietami, aby rozgrywać "kwestię etniczną" i artykułować swój projekt polityczny.

I wreszcie, artykuł Leslie Caldwell dotyczący Włoch bada tryb ustanowienia kategorii kobiet jako osobnych podmiotów prawa wyborczego, co stanowiło zrąb konstrukcji nowego narodu włoskiego w jego postfaszystowskim kształcie. Badając wypowiedzi na forum Zgromadzenia Konstytucyjnego ze strony Włoskiej Partii Komunistycznej i Związku Kobiet Włoskich, Caldwell jest w stanie pokazać, jak "kwestia kobieca" wykorzystana została jako wyznacznik postępowości nowej republiki - podczas gdy w tym samym okresie znacznie bardziej tradycyjne koncepcje kobiety w rodzinie, przede wszystkim jako matki, odgrywały centralną rolę w procesie narodowej mobilizacji.

Tłum. Agata Czarnacka

Bibliografia

- Anthias, F. (1983) *Sexual Division and Ethnic Adaptation*, w: A. Phizacklear (red). *One Way Ticket*. Londyn: Routledge, Kegan Paul
- Anthias, F. i N. Yuval-Davis. (1983). *Contextualising Feminism – Gender, Ethnic and Class Divisions*. *Feminist Review*, nr 15, 62-76
- Barret, M. (1987) *The Concept of Difference*. *Feminist Review* No 26, ss 24-. 42
- Barret, M. i Mackintosh (1985) *Ethnocentric and Socialist-Feminist Theory*. *Feminist Review* nr 20, ss 23 – 48
- Beechey, V. (1987) *Unequal Work*. Londyn: Verso
- CSE Londyn Edinburgh Group (1979) *In and Against the State*. Londyn: Pluto
- Eldholm, F. O. Harris i K. Young. (1976) *Conceptualising Women*. *Critique of Anthropology*. Vol. 3 No 9, ss 101-130
- Hindess, B. i P. Hirst. (1975) *Pre-Capitalist Mode of Production*. Londyn: Routledge i Kegan Paul.
- hooks. b. (1981) *Ain't I a Woman – Black Women and Feminism*. Boston: South End Press
- Jessop, B. (1982) *The Capitalist State*. Londyn: Martin Robertson
- Kandiyoti, D. (1987). *Emancipated but Unliberated? Reflections on the Turkish Case*. *Feminist Studies*, vol. 13 no 2, ss 317-99
- Laclau, E. Red. (1979) *Politics and Ideology in Marxist Theory*. Londyn: New Left Books
- Land. H. (1978) *Sex Stereotyping in the Social Security and Income Tax Systems*. W; J. Chetwynd i O. Hartnett (red)., *The Sex Role System*. Londyn: Routledge i Kegan Paul
- Molyneux, M. (1985) *Women in Socialist Societies. Theory and Practice*. W: K. Young, C. Wolkowitz i R. McCullagh, red. *Of Marriage and the Market*. Londyn: CSE Books. 167-202
- Mouffe, C. red., (1979). *Gramsci and Marxist Theory*. Londyn: Routledge i Kegan Paul

- O'Brien, M. (1981) *The Politics of Reproduction*. Londyn: Routledge I Kegan Paul
- Pateman, C. (1986) *Feminism and Participatory Democracy*. Referat wygłoszony na kongresie Amerykańskiego Towarzystwa Filozofii, Missouri, Maj 1986
- Phillips, A. (1987) *Divided Loyalties*. Londyn: Pluto Press
- Poulantzas, N. (1973) *Political Power and Social Classes*. Londyn: New Left Books
- Poulantzas, N. (1976) The Capitalist State- A Reply to Miliband and Laclau. *New Left Review*, nr 95, ss 68-83
- Saraceno, C. (1987). *Gender in the Construction of Citizenship*, referat przedstawiony na warsztacie Kobiety i państwo, Berlin, 29 czerwca, 1 lipca 1987
- Sassoon, A., red. (1987) *Women and the State*. Londyn: Hutchinson
- Shanin, T. (1986) Soviet Concepts of Ethnicity. The Case of a Missing Term. *New Left Review*, no. 158 ss 113 – 122
- Urry, J. (1981) *The Anatomy of Capitalist Societies*. Londyn: MacMillan press
- Wilson, E. (1987) *Women and the Welfare State*. Londyn: Tavistock
- WING (1985) *Worlds Apart. Women under Immigration and Nationality Law*. Londyn: Pluto Press
- Yuval-Davis, N. (1980) The Bearers of the Collective Women and Religious Legislation in Israel. *Feminist Review*, nr 4, ss 15-27
- Yuval-Davis, N. (1982). *National Reproduction: Sexism, Racism and the State*, referat przedstawiony na dorocznym kongresie Brytyjskiego Stowarzyszenia Socjologicznego, kwiecień 1982
- Yuval-Davis, N. (1985) Front and Rear; The Sexual Division of Labour in the Israeli Army. *Feminist Studies*, vol. 2 nr 3, ss 649-76

O Autorkach:

Floya Anthias jest profesorką socjologii a Uniwersytecie Greenwich. Analizuje gender, rasę i klasę, nowe stratyfikacje społeczne i nowe formy obywatelstwa. Prowadziła badania na temat mniejszości narodowych i migracji, w tym imigrantek na rynkach pracy. Jest autorką i współautorka siedmiu książek i kilkudziesięciu artykułów, w tym *Thinking about Social Divisions: Debates on Class, Gender, Nation and Race*, 1997, (red);, *Gender and Migration in Southern Europe: women on the move* (red, z G. Lazaridis), Berg 2000; *Rethinking Anti-Racism: from theory to practice* (red. Z C. Lloyd), Routledge 2002

Nira Yuval Davis jest profesorką socjologii na Uniwersytecie East London w Wielkiej Brytanii. Prowadziła badania empiryczne i napisała ponad 100 artykułów naukowych i wydała 7 książek na temat relacji płci (gender) w odniesieniu do państwa, narodowości, etniczności, rasy, społeczeństwa osadniczego, fundamentalizmu między innymi w kontekście Izraela i Europy Zachodniej. Wykładała na uniwersytetach na pięciu kontynentach. Jej książka *Gender and Nation* (1997) została przetłumaczona na siedem języków. Współpracuje z organizacjami feministycznymi, między innymi z Women in Black w Izraelu, a także z UNDP, z Amnesty International, z UN Special Rapporteur on Violence Against Women.